

ARISZTOTELÉSZ
Poétika, 51a36–52a1

Ritoók Zsigmond fordítása Bolonyai Gábor jegyzeteivel

3. A MESE RÉSZLETES ELEMZÉSE

IV. A valószínűség és szükségszerűség szerint haladjon, s így általános érvényű legyen.

Az elmondottakból az is nyilvánvaló, hogy a költő dolga nem az, hogy a megtörtént dolgokat mondja, hanem hogy olyan dolgokat, amelynek megtörténhetnek, vagyis amelyek a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint lehetségesek. A történetíró és a költő ugyanis nem abban különböznek, hogy versben vagy nem versben beszélnek – hiszen Hérodotosz művét is versekbe lehetne foglalni, és semmivel sem lenne kevésbé valami történeti munka versben, mint anélkül –, hanem abban különböznek, hogy az egyik megtörtént dolgokat mond el, a másik pedig olyanokat, milyenek megtörténhetnek. Ezért a filozófiához közelebb áll és magasabb rendű a költészet, mint a történetírás, mert a költészet inkább az általánosat, a történetírás meg az egyedit mondja.¹ Az általános az, hogy milyen személyekhez értelemszerűleg milyen dolgok mondása vagy cselekvése illik a valószínűség vagy a szükségszerűség szerint,

¹ Ahogy ez később is kifejezésre jut (59a 22–29), Arisztotelész nem sokra tartotta a történetírást. Fölfogása szerint a történetírás pusztán felsorolja vagy időrendbe állítja egy rövidebb-hosszabb időszak esetlegesen összefüggő eseményeit, de nem mutatja meg, hogy miféle belső cél szabja meg menetüket. Arisztotelész kételyei talán arra is vonatkoznak, hogy lehetséges-e egyáltalán valamely időszak eseményeiben átfogó logikát fölfedezni. Az emberrel kapcsolatos események ugyanis csak annyiban értelmesek és válnak érthetővé, amennyiben kiderül róluk, hogy *cselekvések* a szó arisztotelészi értelmében. A történetírás azonban éppen ezért, hogy a ténylegesen véghez vitt egyszeri cselekedetek okaira és összefüggéseire rávilágíthasson, folytonosan kénytelen figyelembe venni hol azt, ami véletlen, hol azt, ami valószínűtlen, hol pedig azt, ami széttöri az események láncolatát, és nem azzal törődni, hogy egységes, egész és szükségszerű-valószínű *cselekvés* beszámolóját nyújtsa. (Feltűnő azonban, hogy Arisztotelész sehol nem említi Thuküdidész nevét, aki ahhoz hasonló elvek szerint igyekezett történelmet írni, mint amelyeket Arisztotelész hiányol a műfajból.) – Arisztotelész Platónnal szemben azt állítja, hogy a *mimészisz* eredménye nem szegényebb az eredetihez képest, hanem gazdagabb. A költői utánzás ugyanis tisztább képhez juttatja az olvasót vagy nézőt az emberi viselkedésről, mintha egyszerűen az utánzás eredetijét: magát az emberek viselkedését figyelné. – „Éppen abban különböznek [...] a művészettel megrajzolt képek a valóságtól, hogy

márpedig a költészet éppen erre törekszik, még ha utóbb neveket ad is; az egyedi pedig az, hogy Alkibiadész² mit tett vagy mi történt vele. A komédia³ esetében ez már világos lett, mert csak miután a mesét⁴ a valószínűségek alapján összeállították, osztanak ki éppen adódó neveket, és alkotásuk nem valamilyen egyedi alakról szól (mint a iambosz-költőké). A tragédia esetében a történeti nevekhez⁵ ragaszkodnak. Ennek oka ennek pedig az, hogy a lehetséges az, ami hihető; már most ami nem történt meg, arról még nem hisszük, hogy lehetséges, míg viszont a megtörtént dolgok nyilvánvalóan lehetségesek, hiszen nem történhettek volna meg, ha lehetetlenek lettek volna. Mindamellett a tragédiák közül is némelyikben csak egy vagy két név szerepel az ismerősök közül⁶ s a többiek költött nevek, némelyikben pedig egy sincs, mint

bennük egy egységbe vannak foglalva az egyebüktől szétszórt vonások; mert különben mégiscsak szebb a rajznál egy különálló alaknak a szeme, a másiknak meg valamely más testrésze”. *Politika* 1281b.

² A példákban szokásos „Kalliasz” vagy „Szókratész” helyett Arisztotelész azt a politikust választotta az egyedi bemutatására, akit tehetsége és gátlástalansága a legellentétebb helyzetekbe vitt (450 k.–404). Kérdés, hogy valamilyen történeti munkára is gondolt-e egyúttal.

³ A szembeállítás azt a kissé meghökkentő tanulságot sugallhatja, hogy a tragédiaírók a fejlődés korábbi szakaszán álló iamboszköltőhöz állnak közel, amennyiben történetileg létező személyekről írnak. A hasonlóság azonban csak felszínes: a tragédiaköltők a valószínűség szerint összeállított mese megalkotása után adnak történeti neveket, a iamboszköltők eleve valóban létező egyénekről írnak. A történeti nevek alkalmazása ráadásul segítheti a mese valószínűsítését a közönség számára, ezért a teljesen kitalált események és nevek használata inkább egyenrangú választási lehetőség, mint magasabb fejlődési fok.

⁴ A komédia cselekménye is *müthosz*, noha többnyire semmi köze a hagyományos történetekhez.

⁵ A nevekhez persze csak úgy van értelme ragaszkodni, ha a neveket viselő személyekhez és az általuk véghez vitt tettekhez is ragaszkodik valaki. Arisztotelész szemében a heroszok létezése tény, és a róluk szóló hagyományos mítoszok a történeti valóságon alapulnak, még ha sok szempontból kétséges is a hitelességük. A költő igazi munkája azonban az, hogy a nevekkel összenőtt eseményekből valószínű mesét alakítson ki. Ha például átveszi Oidipusz nevét, ez magával vonja, hogy bizonyos dolgok megtörténnek majd a hőssel: szülei Apollón jóslata ellenére gyermeket nemzenek; a csecsemőt kiteszik; a felnőtt Oidipusz megöli apját; visszatér szülővárosába, Thébába és megszabadítja a várost a Szfinxtől; anyját elveszi feleségül; gyermekeket nemz vele; megvakítva elhagyja Thébait és Athén mellett hal meg. A költő feladata abban áll, hogy ezekből az eseményekből olyan egymással ok-okozatilag összefüggő láncolatot, „mesét” alkosson, amelyet úgy fogad a közönség, hogy „így kellett megtörténnie” és „valószínű, hogy így történhetett meg”.

⁶ Például Euripidész *Helenéjében*.

például Agathón⁷ *Antheusz* című darabjában. Ebben ugyanis a nevek is, az események is kitaláltak, de azért semmivel sem gyönyörködtet kevésbé. Nem kell tehát⁸ minden áron arra törekedni, hogy a hagyományos mítoszokhoz (*müthosz*) ragaszkodjunk, amelyekről a tragédiák szólnak. Nevetséges is erre törekedni, hiszen az ismerős dolgok sem mindenkinek ismerősök,⁹ mégis mindenkit gyönyörködtetnek.

Nyilvánvaló tehát ezekből,¹⁰ hogy a költő inkább mesék (*müthosz*) költője kell, hogy legyen, mint verseké, amennyiben az utánczás alapján költő, utánozni pedig a cselekvéseket utánozza. És nem kevésbé költő akkor sem, ha történetesen megtörtént dolgokat¹¹ formál is költeményében, hiszen semmi akadálya, hogy a megtörtént dolgok közül némelyek olyanok legyenek, amilyen dolgok a valószínűség szerint történnek meg, azaz lehetséges, hogy megtörténjenek – és ennyiben ő ezeknek a költője.

Az egyszerű mesék és cselekvések közül a legrosszabbak az alárendelt mozzanatokkal túlszűfoltak. Alárendelt mozzanatokkal túlszűfoltak nevezem az olyan mesét, amelyben az alárendelt mozzanatok nem a valószínűség és nem is a szükségszerűség szerint következnek egymás után. Ilyeneket a rossz költők azért alkotnak, mert éppen hogy rossz költők, a jó költők pedig a színé-

⁷ Állandóan kísérletező tragédiáiról az 5. század utolsó másfél évtizedében. Példátlanon fiatalon nyert először a tragédiaversenyeken; első győzelmének másnapján játszódik a *Lakoma* című Platón-dialógus. Arisztotelész gyakran idéz tőle, főleg szellemes paradoxonokat. Szóban forgó művéből semmi nem marad maradt ránk.

⁸ Nem egyértelmű, hogy a hagyományhoz mereven ragaszkodó költőkkel vagy az újításokat ellenző kritikusokkal vitatkozik Arisztotelész.

⁹ Az eredeti szöveg élesebben fogalmaz: „keveseknek ismerősök”, amiről egyes magyarázók úgy vélik, hogy szó szerint véve elképzelhetetlen, és a magyar fordításhoz hasonlóan enyhébb jelentést feltételeznek. A görög nevelés ugyanis még elemi szinten is elképzelhetetlen a mítoszok megismerése nélkül, a drámai előadásokat a lakosság jelentős része megtekintette, nem jelentéktelen hányada pedig (egy-egy alkalommal több százan) maga is részt vett benne mint kórustag; ráadásul még egy híres töredék is bizonyítja, hogy milyen ismerősök voltak a leghíresebb mitikus figurák. Amit Arisztotelész állít, akkor is furcsa, ha az Antiphanész-komédia óta eltelt időre gondolunk. Egy másik értelmezési megoldás szerint ismerős dolgok alatt Arisztotelész az ismert hősökkel kapcsolatos apró részleteket érthette, amelyeket valóban csak kevesek ismerhettek behatóan.

¹⁰ Akár a fejezetből, akár a mester elsőrendű fontosságát bizonyító érvek alapján, a 6. fejezettől kezdve.

¹¹ Születtek tragédiák a görögök közelmúltjának történetéről is, melyek közül Aiszkhülosz *Perzsák* című darabja maradt ránk teljes egészében, de Arisztotelész minden olyan történetre gondolhat itt, amelyről a mitikus hagyomány tudósít.

szek kedvéért. Amennyiben ugyanis versenydarabokat¹² írnak, és a mesét a tulajdonképpeni lehetőségén túlnyújtják, gyakran kénytelenek a folyamatos egymásutánt kificamítani.¹³

HELIKON

¹² A 4. századra a színészek versenye fokozatosan fontosabbá vált a drámaírók küzdelménél. Ebben a mondatban azonban „még” a „költők” az alany, vagyis egyfajta átmeneti állapot jelenik meg, amelyben a költők már érzik, hogy a színészek segítségével könnyebben nyerhetnek, a színészek pedig még függnek az új kortárs daraboktól és nemcsak a „klasszikusokat” játsszák. – A *Rétorikából* kiderül, hogy a küzdelem, a közönség és bírák előtti szereplés minden szóbeli megnyilatkozás jellegét hasonlóképpen befolyásolja. Arisztotelész külön kategóriát is létrehozott az ilyen stílus számára, melyet „előadói beszédmód”-nak nevezett (*lexisz agónisztiké*; amely ugyanúgy az agon = „verseny; küzdelem; előadás” jelentésű szóból van képezve, mint a *Poétikában* szereplő „versenydarabok” szó, szemben az olvasásra szánt művek stílusával). Az ilyen művek stílusa nagyon közel állhat a szertetlenül beillesztett alárendelt mozzanatok vonásaihoz: „az előadásra szánt művek stílusa (*lexisz agónisztiké*) [...] az eljátszhatóság legnagyobb fokára törekszik. [...] Két fajtája van, az egyik a jellemeket (éthosz) juttatja kifejezésre, a másik az érzelmeket (pathosz). Ennek ez az oka annak, hogy a színészek mindig ilyen jellegű darabok után futnak, a költők pedig ilyen színészek után.” (1413b8–9).

¹³ Ez a bekezdés egyszerre kapcsolódik az előzőekhez és vetíti előre a következő témát. Az előzőek a mesének egységes voltáról (51a34) és szükségszerű vagy valószínű lépések szerinti előrehaladásáról (51a36) szóltak; Arisztotelész most egy olyan hibát említ meg, amelynek során egyaránt megsértik mindkét követelményt. A következő fejezetben a mese fajtáit veszi sorra; a szóban forgó hibát az „egyszerű mesék” egyik – félresikerült – fajtájaként határozza meg. (Ugyanemmiatt azonban némelyek szerint kisebb következtelenség keletkezik a szövegben. Arisztotelész ugyanis úgy kezeli az „egyszerű mese” fogalmát, mintha már ismert volna; legalábbis elfelejti közölni, hogy új terminust vezet be; és a következő fejezet anélkül ad meghatározást róla, hogy említést tenne a szó korábbi használatáról.)